

Rechnitzer János²

Néhány iránymutatás Kelet- és Közép-Európa nagyvárosainak tanulmányozásához

A magyar regionális tudomány a kilencvenes évek kezdett el foglalkozni Kelet-Közép-Európa területi folyamataival. A kutatások első fázisában rendszerváltozások előtti és utáni időszak összehasonlítása történt meg. A témakör kutatásának elindítója Enyedi György volt, aki rendszerezte a legfontosabb változásokat a területi szerkezet átalakulásában. Illés Iván monográfiában mutatta be a nagytérség sajátosságait. Vizsgálataiban nagy hangsúlyt kapott a nagyvárosok átalakulása, így a privatizációs folyamatok, a külföldi működő tőke megjelenése, a gazdasági szerkezet átalakulása, a népesség mozgás mérséklődése, valamint a városszerkezet átrendeződése. Horváth Gyula kutatási már a regionalizáció szempontjai alapján elemzi a nagytérséget és annak városhálózatát. Kutatási hívják fel a figyelmet a felsőoktatás és kutatás-fejlesztés különbségeire a kelet-közép-európai országokban, azok nagyvárosaiban. Két fontos tényezőt elemünk ki a széles magyar irodalmi bázisból. Az első fővárosok helyzete, hiszen ezen országközpontok kerülnek be lényegében az európai városhálózat rendszerébe. A fővárosok gazdasági, társadalmi és intézményi aktivitása kiemelkedő az elmúlt harminc esztendőben, így a városok közötti különbségek is jelentősen növekednek. A másik a társadalmi szerkezet változása, ebben sok azonosság figyelhető meg a nyugat-európai nagyvároshálózattal. A dolgozatban összefoglaljuk az alapvető megállapításokat a kelet-közép-európai nagyvárosi hálózatra vonatkozóan.

*Kulcsszavak: Kelet-Közép-Európa, nagyváros, fejlődési pályák
JEL kód: R10*

Guideline for studying the big cities in Eastern and Central Europe

In the 1990s, Hungarian regional science started to deal with the territorial processes of East-Central Europe. In the first phase of research, a comparison of the pre-and post-regime changes was made. The research on this topic was initiated by György Enyedi, who systematized the most important changes in the transformation of the territorial structure. Iván Illés presented the characteristics of the metropolitan area in a monograph. In his studies, great emphasis was placed on the transformation of metropolitan areas, including privatisation processes, the emergence of foreign working capital, changes in economic structure, the reduction of population movement and the reorganisation of urban structure. Gyula Horváth's research has already analysed the metropolitan area and its urban network from the perspective of regionalisation. His research draws attention to the differences in higher education and research and development in Central and Eastern European countries and their metropolitan areas. Two important factors are selected from the broad Hungarian literature base. The situation of the first capitals, as these country centres are essentially integrated into the European city-network system. The economic, social and institutional activity of the capitals has been outstanding over the last thirty years so the differences between the cities are increasing significantly. The second is the change in the social fabric, where there are many similarities with the metropolitan network in Western Europe. Recent paper summarises the main findings on the metropolitan network in Central and Eastern Europe.

*Keywords: Eastern and Central Europe, major cities, development trajectories
JEL code: R10*

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2022.32>

² DSc. professor emeritus, Széchenyi István Egyetem

Bevezetés

A hazai regionális tudományi kutatásokban a Kelet-Közép-Európa, annak térszerkezetének és településhálózatának vizsgálata az ezredforduló után kapott nagyobb lendületet. Magunk egy kutatási program keretében³ ennek a nagytérségnek a nagyvárosait, azoknak a területi tőke állományok alapján történő elemzésére tettünk kísérletet. 10 ország 95 100 ezer főnél nagyobb városát választottuk ki, ezekre a centrumokra vonatkozóan végeztünk adatgyűjtés, vizsgáltuk a térszerkezetben betöltött szerepüket, illetve az egyes fejlődési típusokra tettünk ajánlásokat. Tanulmányomban azokat az általunk fontosabbnak tekintett hazai szakirodalmi feldolgozásokat tekintjük át, amelyek kutatásunkhoz eligazító jellegűnek tekinthető, egyben inspirálták vizsgálatainkat, formálták a nagyvárosokra vonatkozó kutatási szempontjainkat, vagy éppen a megállapításait megerősíteni tudtuk.

A nagy elődök és előzmények

Kelet- és Közép-Európa földrajzi és egyben térszerkezeti elemzése a hazai irodalomban, de egyben a nemzetközi szinten is Enyedi (1978) alapvető munkájához köthető. A monográfiát inspirálta a Berend T., Ránki könyve (1976), amiben elsőként került feldolgozásra ennek a nagyrégiónak a gazdaságtörténete. Az adott kor lehetőségei között grandiózus mű született, hiszen nyolc ország (NDK, Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország, Jugoszlávia, Románia, Bulgária, Albánia) alapos elemzését olvashatjuk a kialakulásuktól kezdve a gazdaság működésének feltételein át (földrajzi tényezők, természeti kincsek, népesség szerkezete és alakulása), a gazdaság domináns szektorait bemutatva (ipar, mezőgazdaság, közlekedés, idegenforgalom, nemzetközi munkamegosztásban elfoglalt hely), egészen a területi szerkezetéig, így a fejlesztés politika, a településhálózat és a gazdaság térbeli egységig. Témánk szempontjából fontosnak tartjuk a városhálózatra vonatkozó megállapításokat, ahol is egyértelműen kiemeli a szerző a rendszer megosztottságát. Részben az akkori NDK, Csehország, Dél-Lengyelországban és hozzákapcsolja Jugoszlávián belüli Szlovéniát, mint a „korábban urbanizált, polgárosult területeket” (Enyedi 1978. 235). Jelzi, hogy nem történtek ezekben az országokban, nagyrégiókban jelentős koncentrációs folyamatok, a középvárosok hálózat életképes maradt, ezekben az életkörülmények kedvezően alakultak, de képesek voltak megtartani és befogadni kis- és közepes méretű ipartelepeket. A nagyrégió többi országában már a városhálózat egyenlenségeit hangsúlyozza, kiemeli a nagycentrumok hiányát, részletesen elemelve a fővárosok népesség és intézményi funkcióinak koncentrációját. (Egyedül Romániában jelzi a 100 ezer nagyobb városok arányosnak vélt területi elhelyezkedését, akkor 12 centrumot regisztrált a szerző.) A kidolgozott városkategóriái között a nagyvárosi agglomerációként mutatja be a fővárosokat. Érdekes, hogy nem elemzi a regionális központokat, azokra a kötet nem tesz utalást, helyette a kisvárosok sajátosságait értékeli és iránymutató eligazítást ad az ún. szocialista városok sajátosságaira (bevándorlók, többségében fiatalok; nagy ipari egység a létrehozó és foglalkoztató; várostest tervszerű kiépítése; városközpont funkciója; lakásállomány, városkép, beépítettség). Kiemelendő ezen új város kör a problémáinak kritikus hangsúlyozása. Az első kedvezőtlen hatás a városhálózatba való integrációnak a hiánya, azaz nem épültek be szervesen a településhálózatba, azok egy-egy ipari központra, vagy nyersanyag kitermelőhelyhez köthető új városok. A másik hiányosság a társadalom sablonos, mondhatni idealisztikus kezelése, hiszen a lakótömbökben, kis közösségekben gondolkodtak a várostervezők és építők, így aztán elmaradtak a városi élet szükségszerű kellékei, mint az

³ OTKA 128747 A Kelet- és Közép-Európa nagyvárosok a hazai területi kutatásokban. A Kelet- és Közép-Európa nagyvárosok innovációs környezete és területi tőke szerkezete. (2018-2022), aminek keretében készült a jelen tanulmány.

üzletek, a szórakozóhelyek, a találkozási pontok, a különféle fórumok. Napjainkban tapasztaljuk, hogy milyen nagy idő igénye van ezen új városoknak a tényleges kiépüléséhez, igazi várossá válásához.

Enyedi (1978) műve alapvető jelentőségű a Kelet- és Közép-Európa tanulmányozásához, hiszen elsőként nyújtott az akkori tudományos szintet meghaladó áttekintést a nagyrégióról, annak szerkezetéről, de egyben a fejlődését generáló tényezőkről. Ugyan nem foglalkozik a nagyvárosok funkcióival, azok hálózatával, vagy éppen a gazdaságban és a térség szervezésben betöltött szerepükkel, ám érzékeltette a településhálózat második szintjének fontosságát, s meghatározó szerepét.

Enyedi a 2012-ben megjelent Városi világ című utolsó, egyben az urbanizáció globális folyamatait összefoglaló művében áttekintve a kontinensek városodási folyamatait, amiben kitér Kelet- és Közép-Európára is (Enyedi 2012, 145-149). Fontos - egyben egy hosszú vita lezárását is jelentő - megjegyzése, hogy olyan, mint szocialista urbanizáció⁴ nem kimutatható, helyette érzékelhető Európában a Nyugat és a Kelet fejlődésének különbségei az államszocializmusok időszakában, lényegében 1990-ig. Ennek jellegzetessége volt, hogy a városi területek, ingatlanok többsége kollektív (állami, önkormányzati) tulajdonban volt, a városi társadalomban a tulajdonosi polgárság hiányzott, végül a települések fejlesztésének, de számos esetben a működésének (üzemeltetésének) forrásainak biztosításában a központi kormányzat döntő szereppel bírt, ugyanakkor létezett és működött is az átfogó település- és településhálózat tervezés. A két politikai és gazdasági rendszer közötti különbség a piacgazdaságoknak a kelet- és közép-európai megjelenésével csak lassan mérséklődtek, annak jellemzői változatos intenzitással, vagy éppen különböző formában, de fennmaradtak. Ugyanakkor a nagyrégió polgárainak a várossal, a városhasználattal kapcsolatos elvárásai nem különböznek Európa más – haladó – nagytérségeiben élőktől. Hiszen térségünkben is az európai kultúra modelljének egésze és egyes elemei megtalálhatók. Időszakonként, mint azt tapasztaljuk a centralizációt visszaállítani szándékozó politikai erők jutnak hatalomra az egyes országokban, de ezek nem képesek megtörni – valamelyest persze lassítják - az európai urbanizációs folyamat terjedését a Kelet- és Közép-Európa városhálózatában.

Kutatásunk számára Enyedi megállapítása hasznosak és iránymutatók. Elméleti támaszt kapunk a szerzőtől, egyben a szakmai mentorától, hogy minél mélyebben fel kell tárunk a Kelet- és Közép-Európa urbanizációs folyamatait, azon belül is a nagyvárosok sajátosságait, mert ezzel is hozzájárulhatunk a globális és kontinentális különbségek regisztrálásához, miközben megérthetjük a nagyrégió működését éppen egyik sarokpontjain a nagyvárosokon keresztül. Mindehhez iránymutatásként álljon itt Enyedi víziója: „Kétségtelen azonban, hogy a „Régiók Európája” kifejezést lassan kiegészíthetjük „A metropoliszok Európája fogalommal.” (Enyedi 2012).

Kelet- és Közép-Európára vonatkozó magyar területi kutatásokban megkerülhetetlen Horváth Gyula munkássága⁵. Már a kilencvenes években elkezdte a nagytérség szisztematikus feltárását,

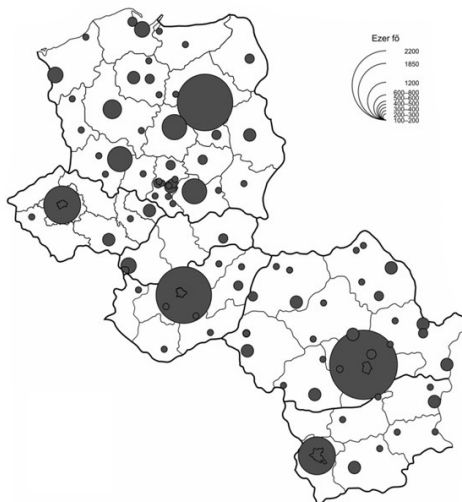
⁴ A szocialista urbanizáció jegyeit Enyedi (2010) az alábbiakban foglalja össze. Dezintegrált városi társadalom, ahol a munkahely volt a meghatározó tényező, elit kicserélődik és a társadalom egalitáriánus marad, túlzottan magas a városok ipari jellege (lassú az ipari városból a szolgáltató városba való átmenet), városfejlesztés forrásai a központi költségvetés újraelosztására épült, városok be voltak zárva nemzeti terükben (határ menti kapcsolatok, városok együttműködése), épített környezet és városi tér sajátossága: elővárosi környezet félrurális jellegű, vagy annak bekebelezése történik meg a városokba, kis kiterjedésű üzleti negyed, munkás negyedek fennmaradása, belső városnegyed slumosodása, nagy lakótelepek kiépülése, annak használata és igénybevétele általános. „Mondhatnánk megállt az idő: a szocialista modernizáció oly kizárólagosan az iparosítással törődött, hogy ezzel végül is egy eltűnt korszakot, az ipari forradalmat utánozta.” (Enyedi 2010)

⁵ Emlékkonferencia és könyvbemutató Horváth Gyula születésének 70. évfordulójára c. Konferencián elhangzott előadás alapján. (http://www.rkk.hu/hu/vezeto_hirek/emlekkonferencia-es-konyvbemutato-horvath-gyula-szuletésenek-70.-evfordulojara.html)

különös figyelemmel az rendszerváltozásra, majd a lehetséges EU csatlakozásra való felkészülésre, annak a területi vonatkozásaira (Horváth, 1998). Elsőként mutatja be a regionális különbségeket a rendszerváltozás után, kiemelve az egyes országokban tapasztalható centrum és periféria viszonyokat (Horváth 2001). A decentralizációs folyamatok elemzésében a régiók kialakulását és működési mechanizmusainak lehetséges irányait adja meg, a nagyváros hálózat szerepét csak megemlíti, elemzéseket ebben a területi dimenzióban nem végez.

Külön tanulmány szánt (Horváth, 2007) a regionális központok funkcióinak bemutatására döntően az Unió országaiban. Egy röpké bekezdésben említi a Kelet- és Közép-Európa országait (1. ábra), kiemelve azt, hogy elindult a verseny a régióközpont funkciók (pl. fejlesztési tanácsok, ügynökségek és más regionális funkciók székhelye) megszerzésére, amit az egyes országok településhálózatának sajátosságai éppen úgy determinálnak, mint az aktuális hatalmi viszonyok decentralizációra vonatkozó elképzelései, vagy éppen a régiók kialakítására irányuló viták, megosztottságok.

A regionális elemzésekhez nagyszerű kiegészítést készített kutatócsoportjával, amely a nagytérség egyes régióinak bemutatást adja meg. Az egységes elvek szerint készített 55 régióportré alapvető irodalomnak számít a Kelet- és Közép-Európa kutatásában, hiszen a rendszerváltozástól az 2010-es évek közepéig áttekintik a NUST2 szintek természeti erőforrásait, a közigazgatási rendszerét, a népességi és foglalkoztatási viszonyokat, a gazdasági, infrastrukturális és szellemi erőforrásokat (Horváth szerk. 2015). Sajnálatos, hogy az egyes régiók településhálózatát a szerzők elhanyagolták, a régiók központjai megemlítésre kerülnek, ám a szerkezetük, sajátosságaik és funkciók bemutatása már elmarad. Így aztán ezt a lexikális művet csak a nagyvárosok térségeinek áttekintéséhez tudjuk használni⁶.

1. ábra: Kelet-Közép-Európa százezer fő feletti népességszámú városai, 2004

Figure 1: Eastern and Central European cities with a population larger than 100 thousand inhabitants, 2004

Forrás: Horváth, 2007

A Horváth-i életmű kiemelkedő darabja a szerző halála után megjelent és tanítványa, Lux Gábor által kiadásra szerkesztett tanulmány kötet (Lux, Horváth 2017). A Kelet- és Közép-Európa regionális fejlődését bemutató kézikönyvben 15 szerző 20 tanulmánya mutatja be a nagytérség fejlődési sajátosságait, a szerkezeti átalakulásokat, a klasszikus és posztmodern területi politika alkalmazásának rendszerét és eredményességét.

⁶ Érdekes, hogy eddig (2022 március) csak 14 hivatkozást regisztráltak a műre, ami jelzi az érdeklődés hiányát, vagy éppen az ilyen irányú leírások gyenge beépülését a nagytérség kutatásába.

Összefoglalva a Horváth Gyula kelet- és közép-európai szintű regionális tudományi kutatásait, az elegáns folytatása az Enyedi életműnek, követve annak célirányos és újszerű térszemléletét. Kellő hangsúlyt helyezett az ezredfordulót követő Európai Unió csatlakozás regionális dimenzióra (térszerkezet, területi különbségek, régiók kialakítása, intézményrendszeri modellek), majd figyelme már a tízes évek elejétől a témák szempontjából kiemelt új fejlesztési erőforrásokra (innováció, kutatás-fejlesztés, egyetemi szerkezet, regionális tudományi aktivitás) irányult (Horváth 2009). Fókuszálta a nagytérseget a Kárpát-medencére és annak régióit szisztematikus rendszert követő monográfiákban dolgoztatta fel (15 kötet, 2003-2021). Az életmű megkerülhetetlen, mint erre utaltunk, fontos mérföldkő és eligazító pont a magyar regionális tudomány számára a kelet- és közép-európai kutatásokban.

A hazai kelet- és közép-európai térség kutatás másik meghatározó egyénisége a rendszerváltozás után Illés Iván volt. Alapvető művében⁷ (Illés, 2002, 126) négy nagy fejezetre oszlik, ebből kutatásaink szempontjából két fejezetet kell kiemelni.

A mű első több, mint 100 oldala Az örökség címet viseli. A nagytérsege lehatárolásának frappáns és sokoldalú felvezetésében világosan kimutatható a „köztes” Európa feldolgozása, de valamiként a meghatározottsága is. 18 országot fognak át elemzése, ami akkor Európa területének 17,2 %-át, a népességének pedig 26, 3 %-át tette ki. Ebből 14 országban a szocialista államrend működött közel negyven éven keresztül, így azoknak politikai, gazdasági, de regionális felépítésében is számos azonosság mutatható ki. A részletes elemzésekben határozottan megjelennek a történelmi, társadalmi, vagy éppen regionális sajátosságok, amik aztán másként, de tovább élnek 1990 után.

Hosszan és nagy alaposággal sorolja fel azokat a táji, természeti, földrajzi specifikumokat, amelyek az összetartozás hordozói lehetnek, s egyben a nagytérsege karakterét alkotják. Végig megy az elemzés a népesedési folyamatokon, a vándorlás jellemzőin, kimutatva azt, hogy a gazdasági szerkezetek átrendeződése milyen hatalmas belső népességmozgásokat indukált ezekben az országokban, amik aztán a területi szerkezet átalakulását is magukkal hozzák. A népesség csökkenés a nagytérsege szükségszerű jövőképe, hiszen a határok megnyitása ezt a folyamatot erőteljesen ösztönözi, a külső, más, fejlettebb országokba való kivándorlás intenzívebbé válik, ennek aztán – bár ezekre a szerző csak utal – súlyos társadalmi és regionális kihatásai lettek, viszont a nemzetgazdaságok fokozatos stabilizációja kedvezően hatott a piactudomány átmenetre.

A gazdasági szerkezetre irányuló elemzések precíz és elgondolkodtató leírását adják a KGST-re épülő korábbi együttműködések. A gazdasági struktúra konzerválódása, a (ál)specializációk kikényszerítése vagy a látszólagos integrációk hangsúlyozása a gazdaság megmerevedését eredményezték, miközben a fejlesztésekben és az innovációkban lemaradások, vagy kiegyenlítetlenségek jelentkeztek, s a rendszerváltozás után súlyos strukturális válságok alakultak ki. Megjegyezzük, hogy ezek a szerkezeti válságok területi kríziseket is okoztak, amelyek kezelése hosszan tartott, sőt következményeik még napjainkban is jelen vannak az egyes országokban. A területi szerkezet megmerevedése az 1990 előtti múltban indult el és kevés példát találunk az elmúlt 30 évben a kilábalásra, a szerkezetek, így a foglalkoztatás, a

⁷ Az előtörténete a könyvnek az, hogy Iván az MTA RKK főigazgatói megbízásának, 1997-ban történő lejárta után a Német Szövetségi Építési és Területfejlesztési Hivatal (Bundesamt für Bauwesen und Raumordnung) munkatársa lett három évre. Itt kapta feladatul, hogy tekintse át a Közép- és Délkelet-Európa országainak fejlődését, azok szerkezeti átrendeződését, valamint regionális folyamatait, s foglalkozzon az átmenet sajátosságaival, jelezve egyúttal az uniós csatlakozásra való felkészülés vonatkozásait az Interreg CADSES (Central European, Adriatic, Danubian and Southeast European Space) nagytérsegei kutatási program keretében, amely akkor négy EU-tagország (Ausztria, Görögország, Németország, Olaszország) érintkező régióit, valamint 14, a kijelölt makrorégióban található volt szocialista országot ölelt fel. A széles szakértői gárda bevonásával elkészült az erre a nagytérsege vonatkozó VISION PLANET fejlesztési koncepció, ami egyben a lehetséges együttműködési irányokat is felölelte.

társadalmi struktúra, az iskolázottság, vagy éppen a termelési kultúra megváltozására, s ezzel a „kilépésre”, a felemelkedésre.

Nagy élvezettel olvastuk a kötetben a regionális szerkezetek elemzését, aminek a frissességét azoknak a történelmi folyamatoknak az alapos ismerete, a sajátosságok pontos és lényegre törő kiemelése adja, amik a rendszerváltozások előtti 45-50 évben jelen voltak ezen országok politikai, gazdasági struktúrájában. A különféle térségek, régi és új országrészek, a fővárosok és nagyvárosok belső erőforrásaiban (területi tőkéjében) a másságok, a különbözőségek élesen kimutathatók. Tanulságos az, hogy a kommunista, szocialista rezsimek miként akarták egységesíteni, egyenlősíteni ezeket a tartós különbözőségeket. Illés Iván frappánsan emeli ki azokat a történelmi és társadalmi meghatározottságokat, amik aztán az egyes országok területi szerkezetében jelen voltak, tartósan ott vannak napjainkban és a holnapi térszerkezeti sajátosságokat is determinálják.

A területi szerkezettel és a városfejlődéssel foglalkozó fejezetek visszaigazolják a meghatározottságokat és a beavatkozások, pontosabban az egységesítés fura játékát, azokat a kényszereket, amik a városfejlődésben, a vidéki terek átalakulásában, vagy éppen a társadalmi szerkezet térbeli sajátosságaiként megfigyelhetők. A fentebb jelzett előzmények és folyamatok aztán – nyolcvanas évekre - regionális mozdulatlanságban, szerkezeti megmerevedésben csúcsosodtak ki, ami szinte mindegyik országban a rendszerváltozás utáni hosszan elhozódó területi válságokban kulminálódott.

A sikertelen regionalizáció okait több fejezetben tárgyalja a szerző. Tanulságos a regionális identitással foglalkozó fejezet, ahol egyrészt a helyi, térségi, esetleg regionális önazonosulás beleépül a rendszer képviselőinek (állami, párt, szakszervezet, nagyvállalat) gondolkodásába és az érdekérvényesítés fontos motivációs tényezője lesz. Míg más országoknál arra hívja fel a figyelmet a szerző, hogy a rendszer alakította ki a nemzeti identitásokat, amelyek aztán a helyi, térségi hatalmi szerkezetben konkretizálódnak, esetleg fejlesztési forrásokat aspiráltak, majd kilencvenes években, éppen a Balkánon az önálló államok megteremtését motiválták, hatalmas ember és anyagi áldozatokkal.

Izgalmas mai szemmel olvasni azt a fejezetet, ami a regionális politika és tervezés sajátosságaival foglalkozik, hiszen a jelenlegi magyar valóság számos eleme visszaköszön a múlt leírásában. Az egyik vélt analógia, hogy az érdekérvényesítésben a helyi pártszerveknek a szerepe kiemelkedő volt. A korábbi rendszerben voltak ötéves terek, amelyek valamiféle eligazítást adtak a fejlesztésekhez, bár ezek területi bontása nem készült el, ha igen, akkor is csak orientációra szolgáltak, így aztán könnyen és gyorsan túl lehetett lépni azokon, teret adva regionális, helyi szintek, s azok vezetői sajátos érdekeinek. Azt regisztrálhatjuk, hogy a tervezésre épülő térségfejlesztés kultúrája az elmúlt 30 esztendőben a múlthoz képest nem sokat változott. Hiszen a szektorális (ágazati) fejlesztések változatlanul terület nélküliek maradtak, részben pedig a centralizációs folyamatokkal kiüresedett a tervezés intézményrendszere, annak területi dimenziói. Vélhetően a tervezési kultúra és a decentralizáció között szoros összefüggés van, amit a múlt is igazolt néhány ország, így Magyarország és a volt Jugoszlávia példáján.

„A kihívás” című második fejezet – közel nyolcvan oldalon – a társadalmi-gazdasági átmenet kérdéseivel foglalkozik a nagyrégióban. Számunkra a monográfia legérdekesebb része, mivel Kelet- és Közép-Európa vonatkozásában a hazai irodalomban elsőként dolgozza fel a gazdasági-politikai-társadalmi és területi rendszerek váltásának legfontosabb tényezőit. Eligazítást ad az intézményi szerkezet alakulásának elemzéséhez, egyben meghatározza azokat a főbb szempontokat, amiket szükséges értékelni az átmenetben regionális elemzésénél. Így a privatizációt és a gazdasági szerkezet átalakulását nagy hangsúllyal emeli ki. S ezek mellett a „térbeli differenciálódás” alapvető tényezőinek leltárát is elkészíti, amiben az egyenlőtlenségek okait, a régiók fejlődési típusait, a vidéki terek átalakulását (mezőgazdaság privatizációja, birtokszerkezet, piaci kapcsolatok, társadalmi folyamatok, vidéki települések fejlődésének irányai), a városhálózat fejlődés irányait (szolgáltató szektor terjedése, lakáshelyzet, városrendezés, területfelhasználás), a közlekedést, a környezetvédelmet, s végül a regionális politika intézményeit (közigazgatási rendszer, reformok, területfejlesztés intézményrendszer,

pénzügyi eszközök) tárgyalja. Sokoldalú, de egyben rendszerezett feldolgozást nyújt Illés Iván. Ezek tényezők térben is erősen differenciáltak, miután a szerző a nagytérség országait jól ismeri, képes volt az összehasonlításra, a hangsúlyok, irányok, s a sajátosságok más és más dimenziót kiemelni.

Az átmenet – más szóval tranzitológia – nemzetközi irodalma bőséges volt a kilencvenes években, sőt az ezredforduló után is. Csaba László (2013) Akadémián elhangzott székfoglaló előadásában a közgazdaságtan szempontjaiból elemzi ezt a sajátos jelenséget, ami egyben kihívása a közgazdaságtudománynak, de hozzátehetjük a társadalomtudományok több ágának is. Alapos és mély elemzéséből kiemelhető, hogy „az összehasonlító módszer, a történeti közelítés és a politikai értelemezés hármására kell alapozni” ennek az egyedi változássorozatnak a tanulmányozását. (Csaba, 2013, 25.)

Illés munkájában mindhárom elem megtalálható, hiszen összehasonlítja a nagytérség országait, alapos történeti feltárást nyújt és a politikai dimenziók (bár ezek mérsékeltébbek) feldolgozásával adja meg az átmenet és annak a térszerkezeti összefüggéseit. A regionális tudomány átmeneténél ezzel lényegében megalapozza, a lehetséges szerkezeti elemzés főbb vázlatpontjainak megadásával, az értékelési szempontok kidolgozásával.

Kiemelkedőnek tartjuk a kutatásaink szempontjából az átmenet városi problémáinak rendszerezését. Ebben Illés hangsúlyozza a kereskedelmi és pénzügyi funkciók látványos megjelenését a városhálózat csomópontjain, s ezzel a városközpontok átalakulásának megindulását. A lakáshelyzet és privatizáció ezekből az új funkciókból is következett, de a szuburbanizációs folyamatok megindulása is jelentősen hozzájárult a városi terek átrendeződésének. A lakótelepek kiépülésével (a szerző szerint 20 millió ember lakott nagy, előre gyártott elemekből készült lakásokban, ami a lakosság 16-16 %-át, a városi lakosság már 25-26 %-át és nagyvárosi népesség közel felét tette ki, 174.o.). A klasszikus és a lakótelepi lakásállomány privatizációja az egyes országokban különféle módon zajlott, azonban megállítható, hogy látványosan átrendeződtek a tulajdonviszonyok, egyben a lakáshasználati módok, amik aztán visszatükröztek a városszerkezetben, valamint a városképben. Az átmenet után az állami, közösségi, önkormányzati lakásépítések leálltak, az ezredforduló után a magánvállalkozások által beindított lakásépítések már számos esetben kikerülték a városrendezés és fejlesztés irányait. S ezen tevékenységrendszer radikális átalakulása erősen befolyásolja a kelet- és közép-európai városok fejlődését. A minimális tulajdonnal és gyenge – egyben államtól függő – anyagi eszközökkel rendelkező önkormányzatok kevésbé tudták a felgyorsuló lakáspiaci, valamint szolgáltatói funkciókat alakítani. A megnőtt jövedelmi különbségek miatt a szegregációs folyamatok felgyorsultak, a betelepülés következtében is városrészek helyzete jelentősen megváltozott. Éppen az átrendeződések, valamint a személygépkocsik számának radikális emelkedése miatt, de nem utolsó sorban a koncentrált és elkülönült új ipari, szolgáltatói csomópontok (ipari parkok) megjelenésével a közlekedési nehézségekkel kellett számolni, ami egyben számottevő környezeti terheléssel jár együtt. A tökehiány és funkció átrendeződés következtében a korábbi ipari területek (barnaövezetek) hasznosítása tartósan nem volt megoldott.

Illés Iván pontos és szakszerű leltárt készített a politikai és gazdasági átmenet kelet- és közép-európai városokat érintő hatásairól, ami szakszerű eligazítást nyújt a nagyvároshálózat innovációs miliójének és a területi tőke tartalmának kutatásának, annak változási irányainak, vagy éppen fejlődési pályájának felvázolásához.

Két szempont: versenytér és a fővárosok

A hazai regionális tudomány megalapozói elindították kelet-közép-európai kutatásokat, amiben az új nemzedék már új szemléletben és módszerekkel végzett elemzéseket. Nem térünk ki részletesen ezekre az ezredforduló utáni húsz esztendőben végzett kutatásokra, csak a versenytérre és fővárosokra vonatkozó közelítési módot emelünk ki, amelyek jól illeszkednek az elemzési programunkhoz.

A kelet- és közép-európai országok nagyvárosainak versenyképességi vizsgálatai a hazai kutatásokban nem jelent meg, több kutatás foglalkozott a nagyvárosok különféle NUTS szintjeinek a tagozódásával, azok általánosnak tekinthető teljesítmény mutatóival. Kezai (2021) tanulmányában alaposan rendszerezi a nemzetközi irodalomban, illetve az üzleti-befektetési tanácsadás, valamint a média világában alkalmazott várossorrend, versenyképesség módszereket, s ezekben a kelet- és közép-európai országok másodlagos központjainak megjelenését. A 40 rangsor kínálatban, amik nem kimondottan a városok komplex megítélésére vonatkoztak, hanem egy-egy fejlődési, fejlesztési szegmens (egyetemek, kreativitás, smart cities) értékelése alapján felállított sorrendet mutatta, a nagyvárosaink másodlagos centrumai differenciáltan jelennek meg. A nagyobb népességszámú, kiemelkedő adottságokkal rendelkező, az adott országok egészében is domináns városok több indexben jelen vannak, bár ezekből csak három található az elemzések nagyobb (több mint 50 %-ában) hányadában (Kraków, Wrocław, Brno), a középmezőnyben (49-20 %) 19 város került és 29 db volt található az alacsony sávban (19-5 %), de 43 nagyváros nem került be a rangsorok és indexek mintájába. Az elemzés rávilágít arra, hogy szükséges lenne régió nagyvárosaira komplex és szektorális indexeket készíteni, részben átvéve a nemzetközi versenyképességi mérések módszertanát, részben pedig kidolgozni, éppen a városi sajátosságok alapján egyedi indexeket.

A versenyképesség elemzések újszerű közelítését adja Lengyel, Kotosz (2018) tanulmánya, aminek több változata jelent meg az irodalomban. A szerzők megállapítása szerint a rugalmasság egyben az alkalmazkodást jelenti, azaz a régiók/városok „a sokkok kezelésekor fő cél a helyben élők jól-létének javulása, amelynek a gazdasági növekedés egyik eszköze, tekintettel kell lenni a társadalmi és környezeti elvárásokra” Lengyel, Kotosz 2018, 203.) Az időbeliséget a tanulmány frappánsan tekinti át, hiszen több időpontban adja meg a rugalmasság legfontosabb mutatóinak, így az egy főre jutó GDP, a munkanélküliség alakulását a négy ország NUTS2 régióban. Majd kibővíti a mutatókat és hagyományos növekedési paraméterekhez, innovációs, végzettség, kutatás-fejlesztési adatokat kapcsolnak, illetve – s ebben is újszerű a tanulmány – megjelenik a társadalmi rugalmasság, amiben a korábban jelzett munkanélküliségi adatok, a demográfiai függés (65 éven felüliek és 15 éven aluliak/15-64 éves népesség) egy kórházi ágra jutó népesség, csecsemőhalandóság és a nem dolgozó, nem tanuló 15-24 évesek aránya. A leírással is jelezni kívánjuk, hogy az adatok erős megköthetősége, valamint az összehasonlíthatóságának következtében nem egyszerű ezen négy ország szintjén, de nagyrégió esetében sem az összehasonlító vizsgálatokat elvégezni.

Nos, regionális gazdasági rugalmasság főkomponense a tudományos-technológiai foglalkoztatottak áll szoros kapcsolatban, így a FDI koncentráció régiók/nagyvárosok ugranak ki a régiókból, ami magával hozza a magasabb végzettségűek jelenlétét. Érdekes, hogy a társadalmi rugalmasságra karakteres tényezőt nem lehetett kiemelni, a kapcsolatok közöttük gyengék, nem kimutathatók.

Mindezek alapján a várt eredmény következett be! A feldolgozóipari nagyvárosi régiók emelkednek ki Lengyelországban és Csehországban, míg Szlovákiában és Magyarországon a fővárosok régióinak gazdasági rugalmassága kiemelkedő. A társadalmi rugalmasság esetében már a kép differenciáltabb, itt a nagyvárosok jelenléte, azaz a térségi, regionális funkciókat képviselő intézményi koncentráció erőteljesebben befolyásolja az alkalmazkodó képességet, ebben a változóban a négy ország regionális mintázata sokszínűbb, kiemelkedik Csehország, ahol a nagyvárosi funkciók tradicionálisabban jelen vannak és jobban koncentráltak.

A Kelet- és Közép-Európa országok fővárosai⁸ tartós és egyre látványosabb centrifugális hatást gyakorolnak az ország egészére, döntően az új erőforrás (üzleti szolgáltatások, kutatás-fejlesztés intézményei, innovatív munkaerő foglalkoztatása, új gazdasági tevékenységek telephely

⁸ Az irodalomkutatás sajnálatos módon állapította meg, hogy a Kelet- és Közép-Európai országok fővárosainak elemzése kimondottan hiányos a magyar irodalomban. Nincsenek összehasonlító elemzések a fővárosok fejlődéséről, gazdasági, társadalmi, település szerkezetének alakulásáról, de a nagyvárosokban betöltött szerepükről sem.

kínálata, fogyasztás új tereinek széles kínálata stb.) tömörítésében (beszívásban). Az ország versenye mellett, vagy éppen annak megtestesítéseként a fővárosok európai és nagytérségi pozíció keresése és alakítása egyre látványosabb, új funkciók tudatos kiépítésével, egyben azok nagytérségi befolyásának ösztönzésével. Ebben az egyre fokozottabb pozíció gyűjtésben Berlin, Prága, Varsó, Bécs és Pozsony, Budapest meghatározó szerepet játszik, a többi főváros (Szófia, Zágráb, Belgrád, Bukarest, Ljubljana) helyzete még csak országos szinten kiemelkedő, éppen a jelzett új fejlesztési és növekedési erőforrások tömörítésével. (Enyedi 1997, Csomós 2011)

Friss kutatások jelzik, hogy 2019-ben az Európai Unió 20 legfejlettebb régiója között öt Kelet- és Közép-Európa ország fővárosa vagy központi régiója található. Így Prága (3., 74900 €/fő, 205%), Pozsony régiója (12. 50400 €/fő, 162%), Varsó régiója (13., 49800 €/fő, 160 %), Bukarest régiója (14., 49700€/fő, 160 %) és végül Budapest (Közép-Magyarország, 20., 471000€/fő, 151 %).

A 1. táblázatból látható, hogy az EU csatlakozáskor egyes országok (Csehország, Románia, Szlovákia) önálló régióként regisztrálta a fővárosokat, míg a többiek a fővárosok térsége, kvázi régiója együtt szerepelt az országok központjával. Az első esetben a GDP növekedési üteme látványos volt, egyedül Szlovákiánál lassú annak lendülete. A Varsó és Szófia képes volt a helyzetes javítására, míg Budapest az uniós átlagnál kisebb mértékben növekedett. Egyértelműen megállapítható, hogy a fővárosok, vagy azok régiója folyamatosan képesek voltak a jövedelmüket növelni, annak lendülete meghaladja az országok egészének mértékét. (Kiss G. F. 2021.)

1.táblázat: Kelet- és Közép-Európa egyes országai fővárosának és azok régióinak jövedelem termelő képessége (2009, 2018)

Table 1: Income generating capacity of capitals and their regions in Eastern and Central Europe (2009, 2018)

Ország	Régió	2009		2018		2009-2018 +/- %	2009-2018 +/- %p
		GDP PPS/fő	GDP PPS/fő EU27 átlagában	GDP PPS/fő	GDP PPS/fő EU27 átlagában		
Bulgária	Yugozapaden	17 700	74	25 100	83	41,8	9
	Sofia (stolitsa)	24 500	102	33 300	110	35,9	8
	Sofia	11 100	46	15 600	52	40,5	6
	BULGÁRIA	10 500	44	15 500	51	47,6	7
Csehország	Praha	46 400	193	62 300	206	34,3	13
	Strední Cechy	19 000	79	24 700	82	30,0	3
	CSEHORSZÁG	20 900	87	27 900	92	33,5	5
Lengyelország	Mazowiecki	22 400	93	34 400	114	53,6	21
	Warszawski stoleczny	31 200	130	46 900	155	50,3	25
	Mazowiecki regionalny	11 800	49	18 200	60	54,2	11
	LENGYELORSZÁG	14 400	60	21 400	71	48,6	11
Magyarország	Közép-Magyarország	26 200	109	32 500	108	24,0	-1
	Budapest	35 300	147	43 800	145	24,1	-2
	Pest megye	13 400	56	17 000	56	26,9	0
	MAGYARORSZÁG	15 600	65	21 600	71	38,5	6
Románia	Bucuresti – Ilfov	28 000	116	45 100	149	61,1	33
	Sud – Muntenia	10 300	43	15 400	51	49,5	8
	ROMÁNIA	12 600	52	19 800	66	57,1	14
Szlovákia	Bratislavsky kraj	43 500	181	50 900	169	17,0	-12
	Trnavsky kraj	18 800	78	23 100	76	22,9	-2
	Západne Slovensko	15 900	66	19 300	64	21,4	-2
	SZLOVÁKIA	17 300	72	21 400	71	23,7	-1
EU27		24 100	100	30 200	100	25,3	-

Forrás: Kiss G. (2021) 84. oldal

Kelet- és Közép-Európa néhány országa fővárosi régióját (Bécs, Varsó, Budapest, Prága, Pozsony) mutatja be a Schneider G. (2009) doktori értekezésében, s azt kísérő tanulmányában (Schneider, 2010). Kutatásai megerősítik, hogy az EU csatlakozás időszakában ebben a nagytérségben „globális csomópont” (Európa motorja) csupán Bécs volt, míg erős MEGA központok között nem szerepelt egyik kelet-közép-európai fővárosa sem. A potenciális MEGA központok között Budapest, Varsó és Prága jelent meg, míg a nagyvárosi régióként jelzett csoportban a Szófia, Pozsony bukkant fel. Vélhetően ide sűrűlődhettek volna Belgrád, Zágráb, Ljubljana is, hiszen ezek a fővárosok is alapvetően az országos funkciók szervezésében és alakításában játszanak szerepet. Azt le kell szögezni Schneider kutatási alapján, hogy az ezredforduló után is erős verseny alakult ki a fővárosok között, aminek iránya a nemzetközi szolgáltató központok megtelepítésétől kezdve az tudásipar befogadásán át egészen az innovatív és kreatív tevékenységek megtelepítéséig terjedt, nem beszélve az akkor lendületet kapott turizmus kínálatának szélesítéséig. A fővárosok erős szívást gyakoroltak az országaik erőforrásaira, magas koncentrációt értek el a megújítást képviselő tényezőkből (kutatás-fejlesztés, magas szintű szolgáltatások központjai, kulturális kínálat, turizmus), így aztán a területi különbségek nőttek. Éppen a versenyhelyzet következtében az együttműködés és kommunikáció minimális volt a fővárosok között, azok együttese akkor még semmilyen európai fórumon nem jelent meg.

A hazai regionális tudományi kutatásokban kiemelkedik Szirmai Viktória elemzései a kelet- és közép-európai városfejlődésről. Az általa vezetett vizsgálatokban a nagy hangsúlyt helyezett a fővárosok területi átrendeződésére, valamint a társadalmi szerkezetük alakulására (Szirmai 2019). Több fontos megállapítást tettek az elemzések, amelyekben összehasonlítást tesznek a kelet- és nyugat-európai fővárosok összeilleszthető és elválasztható, vagy pontosabban felzárkózódást jelző sajátosságait. Ezek között csak néhányat emelünk ki a témánk szempontjából. Az első a dzsentrifkáció változatlan fennmaradás mindkét nagy régió fővárosaiban. A belvárosok átrendeződnek, a magasabb jövedelemű rétegek egy része a centrumokban visszatelepülnek, mások viszont a főváros környéki ökológiai szempontból igényesebb településekben választ lakhelyet. Az alacsony társadalmi státuszú népesség marad a rosszabb helyzetben lévő kerületekbe és főváros közvetlen környékén. Egyértelmű, hogy folytatódik a szuburbanizációs folyamat, annak dinamikája Kelet-Közép-Európa dinamikusabb, ám a lendületet befolyásolja a fővárosok és térségük közötti igazgatási, fejlesztési és együttműködési rendszerek (hálózatok) milyensége, állapota, nem beszélve a központi kormányzatok támogató vagy tartózkodó magtartásáról. A funkcionális várostérségek (FVT) kialakulásának jegyei tehát felismerhető a nagytérség fővárosainál, ám ennek szervezeti jellege, fejlesztési tudatossága nagyon eltérő (Faragó, 2014). Már kimutatható ezen nagytérség központjaiban az „urban sprawl”, a város terjeszkedés korábbiaktól eltérő mechanizmusai, azaz a városszéli, vagy köztes területek fokozatos beépítése, a városi hálózatok ezekbe történő integrálása. A két nagyrégió fővárosaira egyaránt jellemző a városközpontok átalakulása, azokban a kereskedelmi (központi üzleti negyed, bevásárlóközpontok), magasabb szintű szolgáltatói funkciók megjelenése, a citysedés folyamata, amiben az idegenforgalom látványos növekedése határozottan indukáló szereppel bír. A lakófunkciók ezekben a negyedekben csökkennek, de azok áthelyeződnek, sőt városrehabilitációkkal párosulva érvényesülnek a belső városrészek és azokhoz intenzíven kapcsolódó további övezetekhez.

Szirmai kutatásai is megerősítik, hogy a két modell, vagy pontosabban a nagytérségek szervező, irányító és hatalmi központjainak a fejlődésében egyre több azonosság ismerhető fel, kelet- és közép-európai fővárosok esetében a megkésetttség, egyben a városfejlődés ismert törvényszerűségeinek fokozatosabb, vagy éppen lendületesebb megjelenése.

A fővárosok jellege, mentális viszonyai, egyben a centrumhoz való kötődés jellegét vizsgálja a Visegrádi országok fővárosaiban Csepeli, Örkény, Zsigó (2021) tanulmánya. A centrumok lakói közel érzik magukhoz a várost, míg a vidéki népesség esetében ez a kötődés már jóval gyengébb. Az identitás főleg a családi státusz, a foglalkozás, a nem, valamint a nemzedékekben való elhelyezkedés befolyásolja. A nemzeti büszkeséget a történelmi képek és megítélések

motiválják a fővárosok vonatkozásában. A nyugat-európai országokban meghatározó témák, demokrácia, jólét, emberi jogok kevésbé formálják a négy főváros népességének kötődését. Erősen differenciált a fővárosok megítélése a vizsgált mintákban, így a nemzeti büszkeség meghatározó forrásaként (Budapest), a történelmi értékek és kulturális adottságként (Prága), az ország sikerének zálogaként (Bratislava), vagy a modern, dinamikus, fejlődő központként (Varsó) határozzák meg a lakóhelyüket.

Felmerül a kérdés az olvasóban, vajon miért fontos a fővárosok fejlődési pályáit elemezni, bemutatni, miközben a programunk a nagyvárosok vizsgálatára irányul. Az elemzésbe bevont 10 országból megítélésünk szerint, de az államok (köz)igazgatási és fejlesztési rendszere alapján a főváros centrikusság hét esetben egyértelmű. Csupán a nagyobb területű, jelentősebb (300 ezer felett) népességet több központban koncentráló (Lengyelország), valamint a föderatív formában működő (Ausztria) országoknál mérsékeltebb a fővárosok szívása, illetve a fejlődési pályájuk követése, annak kisugárzása a többi nagyvárosra. A mintakövetés, akár a fejlesztési irányokban, akár várostérségek alakításában, akár a városi terek átalakulásában, vagy éppen a funkciók megjelenése és terjedésében szükségszerű és történetileg meghatározott. Így az egyes – kisebb területi, erősebben centralizált, kiemelkedően nagy népességet koncentráló fővárossal bíró – kelet- és közép-európai országokban nagyvárosi fejlődési modelljeiben „főváros szindróma” a meghatározottság tartósan jelen volt. Viszont éppen a piacgazdaság megjelenésével, az helyi/nagyvárosi kormányzás, annak lehetséges és szükségszerű autonómiájának alakulásával, koncentrált külföldi befektetések megjelenésével, valamint lakosság jövedelmi helyzetében bekövetkezett kedvező változásokkal ennek a hatásnak csökkenését érzékelhetjük.

Előzetes adalékok a trendekhez

Mint jeleztünk tanulmányunkban csak felvillantjuk a kelet-közép-európai területi és részben a nagyváros kutatások hazai előzményeit, kissé részletesebben csak két közelítés eredményeit villantottuk fel. Viszont álljanak itt az előzetes összegzési javaslatink, amik aztán segítenek bennünket ahhoz, hogy a kelet-közép-európai nagyvárosi hálózatról mélyebb összefüggéseket keressünk.

- Karakteres és sok dimenziós versenytér alakul ki Kelet-Közép-Európában, az országok csendes harca egyre élénkebbé válik, ez vonatkozik a külföldi működő tőke fogadására, a fejlesztési források megszerzésére, vagy éppen az európai/nemzetközi gazdasági, pénzügyi és politikai-katonai rendszerbe való belépésre ezáltal a integráció kiszélesítésére. (Illés 2000, Bernek 2018)
- A Kelet- és Közép-Európai országok fővárosai⁹ tartós és egyre látványosabb centrifugális hatást gyakorolnak az ország egészére, döntően az új erőforrás (üzleti szolgáltatások, kutatás-fejlesztés intézményei, innovatív munkaerő foglalkoztatása, új gazdasági tevékenységek telephely kínálata, fogyasztás tereinek széles kínálata stb.) tömörítésében (beszívásában). Az ország versenye mellett, vagy éppen annak megtévesztéseként a fővárosok európai és nagytérségi pozíció keresése és alakítása látványos, új funkciók tudatos kiépítésével, egyben azok nagytérségi befolyásának ösztönzésével. Ebben az egyre fokozottabb pozíció gyűjtésben Berlin, Prága, Varsó, Bécs és Pozsony meghatározó szerepet játszik, a többi főváros helyzete még csak országos szinten kiemelkedő, éppen a jelzett új fejlesztési és növekedési erőforrások tömörítésével. (Enyedi 1997, Csomós 2011)
- A nagytérségben a fővárosok, azok közvetlen térsége, valamint a nyugati országrészekben lévő regionális nagyközpontok kínálnak a betelepülő és új gazdaság szereplőinek kedvező telephelyi feltételeket és működési tereket, közel azonos dimenziókban (pl. támogatási

⁹ Az irodalomkutatás sajnálatlall állapította meg, hogy a Kelet- és Közép-Európai országok fővárosainak elemzése kimondottan hiányos a magyar irodalomban. Nincsenek összehasonlító elemzések a fővárosok fejlődéséről, gazdasági, társadalmi, település szerkezetének alakulásáról, de a nagytérségben betöltött szerepükről sem.

rendszerek, letelepedés ösztönzés) és intézményekben (pl. ipari, tudományos, innovációs parkok, növekvő új lakáskínálat, bővülő és megújított városrészek (Enyedi 1997, Rechnitzer 2002, Tagai 2010, Egri, Paraszt 2013)

- Hangsúlyozni kell, hogy a szuburbanizációs folyamatok felgyorsulása megfigyelhető a fővárosok és a regionális funkcióval és/vagy megújuló gazdasági szerkezettel rendelkező nagyvárosok körül. Ennek a folyamatnak a kezelése, erőteljesebb integrálása a nagy centrumok fejlesztésében széles skálán mozog, fokozatosan épülnek ki az együttműködés intézményes formái és pénzügyi keretei. (Lux 2017, Szirmai 2019)
- Az országokon belül a regionális különbségek nem csökkenek, sőt számos esetben nőnek, a térszerkezeti karakterek stabilak, nehezen elmozdíthatók, amelyek tartós társadalmi, gazdasági, területi feszültségeket hordoznak. (Lengyel 2012)
- Az országok feltártsága (belső kapcsolataik, a nemzetközi folyosókra való ráfűződés, nemzetközi hálózatokban való részvétel) különböző. A közlekedési hálózatok nagytérségi szintű összekapcsolására számos terv született, azonban ezek csak lassan, fokozatosan és szakaszosan valósulnak meg. (Erdősi 2009)
- A hatékony területfejlesztéshez szükséges decentralizációs fellángolások-megtorpanások lüktető ellenpárját ismerhetjük fel a nagytérség országaiban, ami a fokozatosan kiépülő demokráciák egyik sajátosságaként is értelmezhető. (Horváth 2000).
- A határ menti térségek kapcsolatai megélnékültek, újszerű együttműködések jelentek meg, bár ezekben a határ közeli nagyvárosok szerepe meghatározó, sőt köztük a verseny felélénkülése szintén kimutatható. (Hardi 2010).
- Bizonyos országok (V4+2) politikai együttműködésre törekuszenek, s ezzel kívánják a helyzetüket erősíteni az Európai Unióban. Ezzel szemben viszont az országok területi fejlesztési koncepcióinak megismerésére, ne talán tán bizonyos szempontok szerinti (közlekedés, határ menti kapcsolatok, nagyvárosi funkciók megismerése, főbb fejlesztési irányok) összehangolására ugyan kezdeményezések léteznek, de ezek tudományos megalapozásáról nem rendelkezünk ismeretekkel¹⁰.

Irodalomjegyzék

- BEREND T. I - RÁNKI GY. (1976): Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19-20. században. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- BERNEK Á. (2018): Kelet- és Közép-Európa a 21. század geopolitikai /geoökonómiai stratégiáiban. A 20. századi Nyugat és Kelet közötti ütközőzónától a 21. századi euroázsiai híd térségig. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- CSABA L. (2013): Átmenet és a közgazdaságtan. Módszertani tanulságok egy részterület műveléséből. MTA, Budapest. In: Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón. Szerk.: Horváth Gy., Rechnitzer J. MTA RKK Pécs. 21-60.
- CSOMÓS Gy. (2011): A közép-európai régió nagyvárosainak gazdaságirányító szerepe, Téér és Társadalom 25./3. 129 -140.
- CSEPELI GY. - ÖRKÉNY A. - ZSIGÓ T. F. (2021): Közép-európai fővárosok mentális térképei (attitűdök, értékek, identitások). City.hu 1. sz. 31- 42.
- EGRI Z. - PARASZT M. (2013): Urbanizáció Kelet-Közép-Európában. A várostipológiai kísérlet. Új hangsúlyok a területi fejlődésben. Szerk. Lukovics Miklós, Savanya Péter. JATE Press, Szeged, 79-98.

¹⁰ A megállapítást pontosítani kívánom, hiszen a 2010 májusában (éppen a magyar elnökség alatt) a hat ország területfejlesztésért felelős miniszterei Miniszteri Következtetéseket írt alá, amiben közös tervezési kezdeményezést indítanak el, s ez része lehet az Európai Területi Fejlődés Perspektíváknak (ESDP (<http://www.terport.hu/vezercikkek/a-visegradi-orszagok-teruletfejlesztési-egyuttmukodese>)). Az ESPON keretében is történetek aktivistások a V4+2 esetében a tervezési tevékenységek kölcsönös megismerésére (<https://www.espon.eu/espon-2020-közép-európai-konferencia-budapesten-integrált-területfejlesztés-v42-országokban-új>).

- ENYEDI GY. (1978): Kelet-Közép-Európa gazdaságföldrajza. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- ENYEDI GY. (1997): Városok a közép-európai átmenetben. Társadalmi Szemle. 8-9. 42-56.
- ENYEDI GY. (2012): Városi világ. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ERDŐSI F. (2009): Kelet-Európa közlekedése. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs.
- HARDI T. (2010): Térségeink és a városaink a határon átnyúló kapcsolatrendszerének átalakulása a közelmúltban. In: A területi kutatások csomópontjai. Szerk. Barta Gy., Beluszky P., Földi Zs., Kovács K. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs. 291-304.
- HORVÁTH GY. (1998): Európai regionális politika. Dialóg Campus Kiadó, Pécs-Budapest
- HORVÁTH GY. (2000): Decentralizáció és a régiók – kelet-közép-európai nézőpontból? In: Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón. Szerk.: Horváth Gy., Rechnitzer J. MTA RKK Pécs. 60-73.
- HORVÁTH GY. (2001): Európai regionális politika. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, Pécs.
- HORVÁTH GY. (2007): Régióközpontok Európában. Magyar Tudomány, 6. 704-721.
- HORVÁTH GY (szerk.) (2015): Kelet- és Közép-Európa régióinak portréi. Kossuth Kiadó, Budapest.
- LUX G. - HORVÁTH GY (szerk.) (2017): The Routledge Handbook to Regional Development in Central and Eastern Europe. New York, Amerikai Egyesült Államok, London, Egyesült Királyság / Anglia: Routledge.
- HORVÁTH GY (szerk.) (2015): Kelet- és Közép-Európa régióinak portréi. Kossuth Kiadó, Budapest.
- ILLÉS I. (2002): Közép- és Délkelet-Európa az ezred fordulón. Átaalkulás, integráció, régiók. Dialóg Campus Kiadó, Pécs-Budapest.
- ILLÉS I. (2000): Az Európai Unió keleti kibővítése és a regionális politika reformjaIn: Rechnitzer, J; Horváth, Gy (szerk.) Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja (MTA RKK) (2000) 21-39.
- KEZAI P. (2021): A kelet-közép-európai regionális központok a városi rangsorok és indexek fókuszában City. hu 1/1. 34-52
- Kiss G.F. (2021): Regionalitás és az Európai Unió kohéziós politikája. Forrásallokációs dilemmák a fővárosi régiók speciális helyzetének tükrében. Doktori Értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest.
- LENGYEL I. - KOTOSZ B. (2018): Felzárkózás és/vagy távolságtartó követés? A visegrádi országok térségeinek fejlődéséről. Tér és Társadalom, 32/1. 5-26.
- LENGYEL I. (2012): A kelet- és közép-európai országok régióinak versenyképessége. In: Járműipar és regionális versenyképesség. Szerk: Rechnitzer J., Smahó M. Széchenyi University Press, Győr. 191-229.
- LUX G. (2017): Újraiparosodás Közép-Európában. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs.
- RECHNITZER J. (2002): A városhálózat az átmenetben, a kilencvenes évek változási irányai. Tér és Társadalom 16/3. 165-183.
- SCHNEIDER G. (2010): Formálódó új európai növekedési központok? A Közép-európai térség megalopoliszrégióinak sajátosságai és kihívásai. Tér és Társadalom, 24/1. 155-173.
- SZIRMAI V. (2019): Városok és városlakók. (A befogadó és a kirekesztő városok). Corvina Kiadó, Budapest.
- TAGAI G. (2010): A városok szerepe a kelet- és közép-európai országok térszerzetének formálásában. In: A területi kutatások csomópontjai. Szerk. Barta Gy., Beluszky P., Földi Zs., Kovács K. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs. 261-283.